

משמעות מותה של דבורה מינקת רבקה

הצגת השאלה

במסעו חזרה של יעקב בארץ כנען הוא מגיע לבית אל. בהגיעו לשם מסופר:¹

וַיָּבֹא יַעֲקֹב לְיִזְרָה אֲשֶׁר בְּאֶרֶץ כְּנַעַן הוּא בֵּית אֵל הוּא וְכָל הָעָם אֲשֶׁר עִמּוֹ: וַיִּכַּן שָׁם מִזְבֵּחַ וַיִּקְרָא לְמָקוֹם אֵל-בֵּית אֵל כִּי שָׁם נִגְלוּ אֵלָיו הָאֱלֹהִים בְּכַרְחוֹ מִפְּנֵי אָחִיו: וַתָּמֶת דְּבָרָה מִיִּנְקַת רַבְקָה וַתִּקְבֹּר מִתַּחַת לְבֵית אֵל תַּחַת הָאֲלוֹן וַיִּקְרָא שְׁמוֹ אֲלוֹן בְּכוֹת: וַיֵּרָא אֶל-לְהִים אֵל יַעֲקֹב עוֹד בְּבֹאוֹ מִפְּדַן אֲרָם וַיִּבְרָךְ אֹתוֹ: וַיֹּאמֶר לוֹ אֶל-לְהִים שְׁמֶךָ יַעֲקֹב לֹא יִקְרָא שְׁמֶךָ עוֹד יַעֲקֹב כִּי אִם יִשְׂרָאֵל יִהְיֶה שְׁמֶךָ וַיִּקְרָא אֶת שְׁמוֹ יִשְׂרָאֵל (בראשית לה, ו-י).

הפסוק הבולט באי שייכותו הוא תיאור מותה של דבורה מינקת רבקה. דמותה של מינקת רבקה מופיעה בהגעתה של רבקה עם עבד אברהם (כד, נט). לגבי הימצאותה של דבורה בבית אל ניתן להצביע על שני כיוונים:

1. הרמב"ן (לח, ח ד"ה ותמת) מסביר שהמינקת מגיעה עם יעקב מבית לבן, ומתה כאשר יעקב מגיע עם כל משפחתו לבית אל. הרמב"ן דן אם זו המינקת שהגיעה עם רבקה או שמדובר במינקת אחרת.
2. רש"י (שם) מביא בשם רבי משה הדרשן שרבקה שלחה את המינקת ליעקב כדי לקרוא לו, כפי שאמרה לו כששלחה אותו. אותה מינקת מתה בדרך והכתוב מציין שהיא נקברה בבית אל.

הקושי העולה הוא כיצד ציון מותה של דבורה תורם לסיפור?

ראשית, לגבי דמותה של דבורה, גם אם נאמר שזו המינקת שהגיעה עם רבקה, לאורך כל האירועים העוברים על יצחק ומשפחתו ועל מסעו של יעקב, היא כלל אינה מוזכרת. לא ברור כיצד הזכרת מותה של דבורה וקבורתה אמורים לתרום למסלול חזרתו של יעקב.

¹ הפניה סתמית במאמר היא לספר בראשית.

שנית, תיאור מותה של דבורה מגיע באמצע סיפור יעקב בבית אל, בין בניית המזבח על ידי יעקב והתגלות ה' שבאה בעקבות בניית המזבח. גם אם התורה רוצה לספר על מות דבורה, מדוע לא נכתב הדבר לאחר התגלות ה' או מיד בבואו של יעקב לבית אל. חז"ל בבראשית רבה (פא, ה) מסבירים שמות דבורה מרמז למות רבקה. לפי הסבר זה אפשר להבין את הקשר לחזרתו של יעקב. בגניבת הברכות פועל יעקב מכוחה של רבקה, והיא גם זו שיזמה את שליחתו למשפחתה. יעקב, החוזר כעת לארצו, אינו מספיק להגיע אל אמו.

הסבר זה עונה על שאלת ההקשר לסיפור חזרתו של יעקב, אולם אין תשובה לגבי המיקום באמצע הסיפור. בנוסף, על הסבר זה יש לשאול שאלה פשוטה – מדוע התורה מזכירה את מותה של רבקה ברמז? השאלה מתעצמת כשמשווים זאת למות שאר האימהות: והרי מיתת שרה ורחל מוזכרת במפורש.² מותן של האימהות יוזכר שוב בהמשך: רחל תוזכר בדברי יעקב ליוסף במצרים לאחר החשבת בני יוסף בין השבטים (מת, ז), ושרה, רבקה ולאה יוזכרו בדברי יעקב לבניו לקראת מותו (מט, לא). אצלנו רבקה אמנם מוזכרת אך לא בצורה מפורשת, אלא באמצעות הזכרת מותה של דבורה מינקת רבקה. מדוע אין מזכירים את מותה של רבקה במפורש או מעלימים אותה לגמרי? בטרם נציע את פירושו נביא שני הסברים שנמצאים בפרשנים שהזכרנו לעיל:

1. רש"י – לא הזכירו את מותה של רבקה כדי שלא יקללו כרס שיצאה משם עשו.
 2. רמב"ן – לא הזכירו את מיתתה כי לא היה כבוד במיתתה: יעקב נעדר כיוון ששהה בפרדן ארם, יצחק נעדר כי ישב בבית בגלל עיניו הכהות, ועשו לא בא מחמת שנאתו אליה או שהייתה התנגדות להגעתו כיוון שנוכחותו תפגע בכבודה. קבורת רבקה לא הייתה מכובדת ולכן הכתוב לא הזכיר את מיתתה.
- הקושי הבולט³ בפירושים שהוצגו הוא שהם אינם נובעים מהכתובים אלא נותנים הסבר באמצעות תיאור מציאות שלא כתובה בתורה. בנוסף, לאור הסברים אלו יש לשאול למה לא העלימו לגמרי את מותה של רבקה (בדומה למיתת לאה שלא הוזכרה באירוע עצמו).

² מיתת שרה: כג, ב; מיתת רחל: לה, יט. מיתת לאה אינה מוזכרת כלל.

³ הרמב"ן מקשה על רש"י שהרי במות יצחק מוזכר עשו, ולמה לא העלימו זאת מאותה סיבה. אפשר להקשות על רש"י גם ממקום נוסף: התורה עצמה מתארת את רבקה בתור "אם יעקב ועשו" (כח, ה), ושם לא חששו לקללה. יתר על כן, רש"י שם אומר שהוא אינו יודע מה הדבר

נראה לי שכדי להבין את עצם הסתרת מיתת רבקה וממילא את עצם מיתת דבורה מינקת רבקה, יש להבין את מטרת שליחותו של יעקב למשפחת אמו וכיצד בסופו של דבר התקיימה שליחותו.

מהות שליחת יעקב לפדן ארם

ישנן שתי מטרות לעזיבת יעקב את משפחתו:

1. הצלת חיים – לאחר שיעקב מתברך בברכות של עשו, עשו רוצה להרגו. יעקב צריך ללכת למשפחתה של רבקה כדי להציל את חיו, ולשהות שם עד שעשו ישכח את מעשה יעקב.
 2. מציאת האישה – יעקב צריך ללכת למשפחתה של רבקה כדי לקחת אישה מבנות לבן. יעקב אינו יכול לקחת אישה מבנות כנען ולכן עליו ללכת למקום אחר; במובן מסוים, בדומה לחיפוש האישה של יצחק (באמצעות עבד אברהם).
מטרות העזיבה שונות, ואפשר לראות שגם הנסיבות הסובבות כל מטרה שונות:
 - א. ההבדל הבולט הוא בזהות המשלח – במטרת הצלת החיים רבקה היא המשלחת, ואילו במטרת מציאת האישה יצחק הוא המשלח.
 - ב. במטרת הצלת החיים אין ברכה ליעקב ואין הזכרה של ה', אך במטרת מציאת האישה יעקב מתברך גם בברכת הזרע וגם בברכת אברהם – ברכת הארץ (ה' מוזכר פה כ"א-ל שדי").
- השוני בנסיבות מעיד על האופי השונה של המטרות. נתחיל דווקא במטרה השנייה – מציאת האישה. מדוע צריך יעקב למצוא אישה? אפשר לומר שיעקב צריך להתחתן כדי שיוכל להקים בית, בבחינת "לא טוב היות האדם לבדו". אך לאור הנסיבות נראה שהמטרה אחרת לגמרי. יעקב צריך למצוא אישה מתוך הסתכלות לאומית; עליו להקים את עם ישראל שינחל את ארץ כנען, וכדי לעשות זאת הוא צריך להתחתן. מאותה אישה ייוולדו לו ילדים שמהם ייצא העם שינחל את הארץ. יצחק שמשלח את יעקב מסתכל אך
- בא ללמדנו, ונראה ששילוח יעקב על ידי רבקה לא נעשה רק מתוך דאגה ליעקב אלא גם מתוך דאגה לעשו.
- הקושי בפירושו של הרמב"ן הוא הקישור בין צורת ההלוויה של רבקה להזכרת מותה. גם אם הלווייתה לא הייתה מכובדת, מדוע אין להזכיר את עצם פטירתה?

ורק על המטרה הלאומית ולכן הוא מזכיר את ברכת הזרע וברכת הארץ המתוארת כ"ברכת אברהם". ה' מוזכר פה כ"א-ל שדי", כיוון שזהו השם דרכו התגלה לאבות.⁴ בגלל ההסתכלות הלאומית, האב יצחק הוא שנמצא בתמונה ולא רבקה.

לא כן בשליחות הצלת החיים. יעקב צריך לברוח מעשו כדי להציל את חייו במובן האישי – אחיו הגדול רוצה להרגו ועליו לברוח כדי להינצל. אין כאן שום הסתכלות לאומית אלא הסתכלות על יעקב כאדם פרטי. בגלל נקודת המבט האישית לא מוזכר כאן ה' ואף לא הברכות השונות, ורבקה היא זו שתשלח את יעקב.⁵

כאן יש לשאול – מהי השליחות שנמצאת במוקד? מהי השליחות הראשית ומהי השליחות המשנית? נראה לי שבנקודת הזמן הנוכחית דווקא שליחותה של רבקה – השליחות האישית של יעקב – היא השליחות העיקרית. היא זו שיוזמת את שליחת יעקב למשפחת רבקה כדי שיברח מעשו. אם עשו לא היה רוצה להרוג את יעקב, לא בטוח שיצחק היה שולח את יעקב למצוא אישה. יותר מכך, כל השליחות של יצחק מונעת מכך שרבקה באה אל יצחק ואומרת לו שהיא לא רוצה שיעקב יישא מבנות הארץ (כח, מו). היא אינה מדברת עם יצחק על ברכות, וגם שם ה' אינו מוזכר פה. את רבקה מעניין האופי הרע של בנות חת, לא במישור הלאומי אלא במישור האישי.

נראה מספר ביטויים לשתי המטרות בביצוע השילוח של יעקב:

1. בשילוח עצמו מוזכר יצחק בתור המשלח (כח, ה), מה שמראה על המטרה של מציאת אישה. אולם, לבן מיוחס גם אל אביו וגם אל אחותו רבקה, שעליה נוסף התיאור "אם יעקב ועשו", שנראה לא קשור. נראה שזו יותר מרמיזה למה שרבקה אומרת בשליחת יעקב מפני עשו – "לְמָה אֶשְׁכַּל גַּם שְׁנֵיכֶם יוֹם אֶחָד" (כז, מה). הדבר מראה על המטרה של הצלת חיים שאליה כוונת רבקה.
2. התורה מתארת את יעקב כמקיים את צו השליחות של אביו ושל אמו (כח, ז). כיוון שמדובר בשתי שליחויות שונות, הרי שהוא מקשיב לשניהם.

⁴ יעוין יז, א; לה, יא; שמות ו, ג-ד. ועיין במאמרו של חגי משגב "הסיסמה השלישית – עיון בתחילת פרשת וארא" (מגדים ז, עמ' 27-28).

⁵ ביטוי נוסף לכך שהאב מייצג את השליחות הלאומית ואילו האם את השליחות האישית אפשר לראות בשיעורו של הרב יוני גרוסמן על פרשת וירא ([בית המדרש הווירטואלי של ישיבת הר עציון](#)).

3. ביטוי נוסף נמצא בפסוק הראשון של פרשת ויצא – "ויצא יעקב מבאר שבע וילך חרנה" (כח, י). רש"י מנמק את אזכור היציאה מבאר שבע בכך שיציאת צדיק עושה רושם. נראה שזהו ביטוי נוסף לשתי השליחויות: אם המוקד הוא הצלת החיים, ליעד יש חשיבות שולית, והעיקר לצאת מהמקום הנוכחי והמסוכן, אך אם המוקד הוא מציאת אישה, העיקר הוא להגיע ליעד מסוים.

גלגולן של שליחויות

לאורך כל פרשת ויצא השליחות שתתפוס את תשומת לבו של יעקב תהיה השליחות של יצחק. דבר זה מתבטא בפרשה במספר אופנים:

1. חלק ניכר מהפרשה יתמקד בתהליך נשיאת הנשים והולדת הילדים. בתהליך זה מתמודד יעקב עם דמות אחרת – לבן דודו, אשר תשפיע על אופן מילוי שליחות מציאת האישה. השפעה זו תבוא לידי ביטוי בנשיאת שתי נשים במקום אישה אחת ואף בנתינת השפחות לבנותיו, מה שיתרום להרחבת המשפחה.

2. בפרשה מוזכר מספר פעמים שהחזרה הביתה היא "אל יצחק אביו". כך בנדרו של יעקב בבית אל (כח, כא), בתחילת חזרתו של יעקב לארץ כנען (לא, יח), וכך בשיח בין לבן ליעקב לאחר בריחת יעקב (לא, ל). נראה שעצם ההתמקדות בחזרה אל יצחק מעמידה במוקד את מטרת השליחות של יצחק – מציאת אישה.

3. ההתמודדות עם עשו כלל לא מוזכרת בפרשה. הדבר בולט בהבטחות ה' ליעקב בבית אל, שאלו הברכות שיצחק ברח כששלחו למצוא אישה. ה' אינו מזכיר כלל את עשו ולא מבטיח שום דבר בקשר אליו. גם יעקב בנדרו לא מבקש במפורש שה' יגן עליו מעשו. ההתעלמות מעשו קיימת גם בהמשך הפרשה, וגם בתהליך חזרת יעקב לארץ כנען לא מוזכר כיצד יתמודדו עם עשו המחכה בארץ.

רק בפרשת וישלח יחזור המוקד לשליחות של רבקה – להציל את חייו מעשו. יעקב מתכונן מיוזמתו למפגש עם עשו באמצעות דורון, תפילה והכנה למלחמה. לאחר הכנות אלו מתרחש אירוע שיעקב לא יזם אך מהווה הכנה משמעותית למפגש מול עשו: יעקב נותר לבדו ונאבק לאורך כל הלילה עם איש. חז"ל בבראשית רבה (עז, ג) אומרים שזה היה שרו של עשו. בסוף המאבק אותו איש נותן ליעקב שם חדש – 'ישראל'. שם זה יהיה בסופו של דבר שמו של העם שייצא מיעקב – 'עם ישראל'. איש זה מעצב את האופי של יעקב ושל העם שייצא ממנו, על ידי נתינת השם – "כי שרית עם א-להים ועם אנשים

ותוכל" (לב, כט). יעקב עומד בהתמודדויות שונות ומצליח. בעצם ההצלחה במאבק מול האיש וקבלת השם החדש, מקבל יעקב את היכולת להתמודד בהצלחה עם המפגש מול ועשו, ויותר מכך, הוא מקבל גם את היכולת לשרוד בתור עם. אם נלך לפי חז"ל שזה היה מלאכו של עשו הדבר יקבל משנה תוקף. דווקא המלאך של עשו שאמור לייצג את עשו הרוצה להרוג את יעקב, דווקא הוא מעצב את דמותו ומהותו של העם שייצא מיעקב. בנקודת הזמן הזו מקבלת שליחותה של רבקה תפנית. לא עוד שליחות אישית להצלת חייו הפרטיים של יעקב, אלא שליחות משמעותית שתעצב את האופי של העם שייצא מיעקב. שליחותה האישית של רבקה משנה את מהותה ומקבלת נופך לאומי. אם בתחילת הדרך ראינו שהשליחות האישית של רבקה מתניעה את השליחות הלאומית של יצחק, פה השליחות האישית מקבלת אופי חדש, אופי לאומי.

לאחר ההכנות האישיות שיעקב יוזם וההכנה שהוא מקבל מהמאבק מול האיש, יעקב נפגש עם עשו ויוצא מהמפגש בשלום. חייו האישיים של יעקב נצלו והאופי הלאומי של עם ישראל מקבל עיצוב חדש.

סיום השליחות של יעקב

אמנם, עדיין צריך יעקב להשלים בצורה מלאה את שתי השליחות. לאחר סיפור שכם ודינה,⁶ ה' מצווה את יעקב לעלות לבית אל ולבנות שם מזבח. בציווי ישנו קישור של בית אל והמזבח לשליחות הצלת החיים על ידי הבריחה מעשו – "וְעָשָׂה שָׁם מִזְבֵּחַ לַאֱ-לֹהֵי הַנְּרָאָה אֱלֹהֵי בְּרָחֶךָ מִפְּנֵי עֶשָׂו אָחִיךָ" (לה, א). קישור זה נמצא גם בביצוע בניית המזבח – "וַיִּבֶן שָׁם מִזְבֵּחַ וַיִּקְרָא לְמָקוֹם אֵל-בֵּית אֵל כִּי שָׁם נִגְלוּ אֱלֹהֵי הָאֱ-לֹהִים בְּבְרָחוֹ מִפְּנֵי אָחִיו" (שם, ז). המקום "בית אל" מקבל כאן משמעות נוספת. בפרשת ויצא המקום כלל לא הוזכר בהקשר עם עשו ופה הוא מקבל משמעות כמקום שבו ה' התגלה ליעקב בזמן הבריחה מעשו. עצם בניית המזבח מהווה הודאה של יעקב על ההצלחה בהתמודדות עם עשו, ורק לאחר שיעקב מודה לה' הוא מסיים את השליחות של רבקה. שליחות זו אמורה להסתיים בכך שיעקב יפגש עם רבקה. מפגש זה לא חייב להיות ישיר ויכול להיות מצוין גם על ידי מותה של רבקה. אלא שכאן יש בעיה – השליחות של רבקה

⁶ נראה שסיפור שכם ודינה הוא תקלה שהתרחשה כי יעקב לא מילא את שליחותיו באופן מלא ואכמ"ל.

הייתה שליחות אישית להצלת חייו האישיים של יעקב. אולם שליחות זו קבלה אופי לאומי במאבק בלילה עם האיש. כבר אי אפשר להזכיר את רבקה שאחראית על הפן האישי, כי יש כאן משהו לאומי. גם את יצחק שאחראי על הפן הלאומי אי אפשר להזכיר, כי כל השליחות מראשיתה הייתה אישית. לכן, יהיה מפגש עם רבקה, אבל המפגש יהיה מרומז. רבקה (או מותה של רבקה) תוזכר באמצעות דבורה המינקת. אם השליחות של הבריחה מעשו הייתה נשאר אישית, רבקה הייתה מוזכרת במפורש, ובכך השליחות הייתה נסגרת. אולם כיוון שיש פה כבר עניין לאומי – עיצוב דמותו של עם ישראל, יזכירו את רבקה ברמז באמצעות מותה וקבורתה של דבורה מינקת רבקה.

כך אנו עונים על השאלה לגבי מיקום ההזכרה של דבורה המינקת באמצע הסיפור של יעקב בבית אל. רק לאחר שיעקב בונה את המזבח המקושר לבריחה מעשו מסיים יעקב שליחות זו. לכן מיד לאחר בניית המזבח יתבצע המפגש המרומז עם רבקה. המשך האירוע בבית אל אינו קשור להצלת החיים מעשו, ולכן עשו לא יוזכר בהמשך.

מדוע דווקא דבורה מינקת רבקה מהווה את סיום השליחות של רבקה? כל תפקידה של מינקת הוא אינטימי ואישי – לדאוג לתזונת הילד או הילדה. אולם אזכור מינקת רבקה מעלה את הליכתה של רבקה עם עבד אברהם לביתו של יצחק. שליחות זו של עבד אברהם למצוא אישה ליצחק הייתה מתוך הסתכלות לאומית וממילא גם הליכתה של רבקה הייתה מתוך הסתכלות זו. ניתן לראות שדמותה של מינקת רבקה מקבלת אופי כפול – אופי אישי – מתוך עצם תפקידה כמינקת, ואופי לאומי – הנובע מהשתתפותה בהליכה של רבקה לבית יצחק. לכן דווקא מינקת רבקה תהווה את סיום השליחות של רבקה שגם הוא נושא אופי כפול – אישי ולאומי.

לאחר סיום השליחות של רבקה יעקב אמור לסיים את השליחות הלאומית של יצחק. כל האירועים מכאן ואילך יתמקדו בסיום שליחות זו. יעקב יקבל מה' אשרור לשמו החדש – 'ישראל'. באותו אירוע הוא יקבל שוב את ברכת הזרע וברכת האבות, שקשורות קשר מובהק לשליחות זו. יעקב יבנה מצבה וייתן למקום את שמו, אך הפעם מאותו היבט של השליחות הלאומית. השלב האחרון במילוי השליחות יהיה הולדת הילד האחרון – בנימין. בכך תושלם ותעוצב משפחת יעקב במלואה ומשנים עשר השבטים יצא עם ישראל. לאחר מכן יהיה סיכום של כל ילדיו וכך תמולא שליחותו של יצחק. ביטוי לסיום השליחות יהיה חזרתו של יעקב אל יצחק אביו.

דברי סיום

מציון מותה של דבורה מינקת רבקה ניתן ללמוד עיקרון חשוב. מהות שליחותה של רבקה משתנה. שליחות אישית של אימא שדואגת לבנה (וגם לבנה הבכור הרשע), הופכת להיות שליחות לאומית שתהווה בסיס לעיצוב דמותו עם ישראל. התורה יכלה להתעלם משליחותה של רבקה. יעקב היה יכול לחזור רק אל יצחק אביו בעל השליחות הלאומית. אולם התורה מציינת את מותה של דבורה ובכך אומרת שגם השליחות האישית בעלת משמעות. יעקב יחזור אל אמו; גם אם בצורה מרומזת ולא מפורשת, שליחותה של רבקה לא תישכח.

אדם יכול לעסוק כל חייו בדברים הרי גורל, צרכי ציבור, דברים ערכיים מהמעלה הראשונה. אולם ישנה סכנה שבכך אדם ישכח את הדברים האישיים שעלולים להיתפס כמשניים יותר – דאגה של אימא, מבט מצפה של רעיה או ילד שמושיט את ידיו. נראה שבאמצעות ציון מותה של רבקה ברמז, התורה מלמדת אותנו שגם כאשר עוסקים בדברים הקשורים לבניינה של האומה כולה, אין לשכוח את הדברים האישיים יותר.